

Article Type: Applied Article

نوع مقاله: پژوهش کاربردی

Analyzing the Upstream Water Documents in the Third and Fourth Development Plans with an Interdisciplinary Approach (Time Frame: 2000-2009)

L. Bonyad¹, A. Zare Shahabadi^{2*}

1- Ph.D in Sociology, Economic Development, and Researcher at the Water and Environment Think Tank of Sharif University of Technology, Tehran, Iran.
2- Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Yazd, Yazd, Iran.

* (Corresponding Author Email: a_zare@yazd.ac.ir)

Received: 04-04-2023

Revised: 11-06-2023

Accepted: 13-06-2023

Available Online: 21-09-2022

واکاوی اسناد بالادستی آب در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه با رویکردی میان رشته‌ای (بازه زمانی: ۱۳۷۹-۱۳۸۸)

لیلی بنیاد^۱، اکبر زارع شاه آبادی^{۲*}

۱- دکترای جامعه‌شناسی گرایش توسعه اقتصادی و پژوهشگر اندیشکده آب و محیط‌زیست، دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ایران. ۲- دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

* (نویسنده‌ی مسئول، (E-Mail: a_zare@yazd.ac.ir)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۳/۲۱

Abstract

Water resource management has always played a crucial role in sustaining human life. Wherever water exists, civilization has flourished. Analysis of laws, programs and policies, and guidelines in the field of water is one of the topics that has attracted a lot of attention among humanities experts. The aim of the current research is to analyze the discourse of upstream water documents in the time period (2000-2009), the statistical population in this study consists of eight documents from upstream water resources. The current research follows the discourse analysis methodology using the Laclau and Mouffe approach. The findings demonstrate that the dominant discourse during this period is centered around protective and participatory discourse, which serves as the main theme and focal point of these documents. This discourse manifests itself by contrasting the governmental and non-participatory discourse with the protective and participation-oriented privatization discourse in these documents. The main and floating signifiers such as the discourse of qualitative support for projects and programs versus quantitative growth, the discourse of reducing government control and promoting public participation, the discourse of multi-dimensional approach to water resource management, the discourse of privatization of projects, the discourse of resource management change and decentralization, the discourse of environmental protection, and the discourse of technology advancement and knowledge production all contribute to this discourse.

Keywords: Discourse Analysis, Third and Fourth Development Plans, Upstream Documents, Water.

چکیده

همواره مدیریت منابع آب نقش مهمی در ادامه زندگی انسان داشته است. هر کجا آب وجود داشته، آبادی هم شکل گرفته است. تحلیل قوانین، برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و دستورالعمل‌ها در حوزه آب از موضوعاتی است که توجه زیادی را در میان صاحب‌نظران علوم انسانی به سمت خود جلب کرده است. هدف پژوهش حاضر تحلیل گفتمان اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۳۸۸ است. جامعه آماری در این پژوهش شامل هشت سند از اسناد بالادستی آب است. روش پژوهش حاضر تحلیل گفتمان به روش لاکلاو و موفه است. یافته‌ها نشان داد گفتمان اصلی حاکم بر این دوره گفتمان حفاظتی و مشارکت-محور است که دال اصلی و نقطه ثقل این اسناد به حساب می‌آید. این گفتمان با غیریت‌سازی گفتمان دولتی و غیرمشارکتی در مقابل گفتمان خصوصی‌سازی حفاظتی و مشارکت محور در این اسناد خود را نمایان می‌سازد. دال‌های اصلی و شناوری مثل گفتمان حمایت کیفی از طرح‌ها و برنامه‌ها در مقابل رشد کمی، گفتمان کاهش تصدی دولت و مشارکت مردم، گفتمان نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب، گفتمان واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی، گفتمان تغییر در مدیریت منابع و تمرکززدایی، گفتمان حفاظت محیط‌زیستی و گفتمان ارتقا فناوری و تولید دانش موید این گفتمان می‌باشند. **واژه‌های کلیدی:** تحلیل گفتمان، برنامه‌های سوم و چهارم توسعه، اسناد بالادستی، آب.

از مولفه‌های گفتمانی دوره‌های چهارم و پنجم به حساب می‌آید. در تحلیل گفتمان اسناد بالادستی آب تلاش شده کلیه اسناد بالادستی به چهار بازه زمانی در قالب برنامه قبل از انقلاب تا پایان جنگ (۱۳۶۷-۱۳۵۷)، برنامه اول و دوم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۸-۱۳۶۸)، برنامه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹) و چهارم (۱۳۸۸-۱۳۸۴) توسعه جمهوری اسلامی ایران و برنامه پنجم (۱۳۹۴-۱۳۹۰) و ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶) تقسیم‌بندی شود. پس از آن هر کدام از اسناد بالادستی باتوجه به زمانیکه مورد تصویب قرار گرفته در یکی از این برنامه‌های توسعه جای گرفته است. به دلیل حجم بالای مطالب در تحلیل گفتمان هر بخش از اسناد بالادستی مجموع مطالب جمع‌آوری شده در قالب چهار مقاله تهیه شده است (زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۱؛ زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۲). در پژوهش‌هایی که تاکنون مرتبط با تحلیل اسناد بالادستی آب انجام شده تمام برنامه‌های توسعه مورد بررسی قرار گرفته‌اند (طالبی صومعه سرایی و همکاران، ۱۴۰۰؛ شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۴۰۰)، درحالی‌که هر کدام از این اسناد در دوره‌های زمانی مختلف انجام شده و گفتمان‌های متفاوتی بر دولت‌ها حاکم بوده که لازم است بازه زمانی بررسی این اسناد و تغییرات گفتمانی مورد توجه قرار گیرد. بنابراین نوآوری این مقاله و سلسله مقاله‌های نگارنده این بوده است که هر کدام از برنامه‌های توسعه، قوانین، دستورالعمل‌ها و طرح‌ها در ظرف زمانی خود به تفکیک و جداگانه بررسی شوند. همچنین این پژوهش، از روش تحلیل گفتمان انتقادی لاکلو و موفه استفاده نموده است که در سایر پژوهش‌ها مورد توجه قرار نگرفته است. مزیت این روش این است که مشخص می‌کند ذهنیت حاکم در تدوین این برنامه‌ها چه سیاست‌ها، اندیشه‌ها و نظریاتی بوده است. باتوجه به توضیحاتی که ارائه شد در این مقاله اسناد بالادستی آب در برنامه سوم و چهارم بررسی می‌شود و نویسندگان در تلاش هستند به این سه سوال پاسخ دهند: ۱- گفتمان حاکم بر سیاست‌های کلان نظام در برنامه سوم و چهارم در حوزه آب چه بوده است؟ ۲- دال‌های مرکزی، مولفه‌های گفتمانی، زنجیره هم‌ارزی و غیریت‌سازی حاکم که نشان‌دهنده این گفتمان بوده‌اند، چه بوده است؟ و ۳- از چه نظریه‌ای به‌منظور تبیین گفتمان حاکم بر این سیاست‌ها استفاده شده است؟

حساسیت نظری پژوهش

پیش از آنکه به بحث در خصوص ادبیات نظری پژوهش پرداخته شود باید گفت در پژوهش‌هایی با رویکرد کیفی مانند روش تحلیل گفتمان از ادبیات نظری پژوهش به‌عنوان "حساسیت نظری" تعبیر می‌شود. حساسیت نظری به ویژگی بصیرت و مهارت محقق در معنی‌دار نمودن داده‌ها، درک و قدرت تجزیه و تحلیل عناصر مربوط از عناصر نامربوط اطلاق می‌شود؛ که باید در تمام روند تحقیق به‌عنوان یک اصل کلی رعایت شود. توجه به بازنمایشی، کیفیت فرآیندها و نتایج را

در طول تاریخ منابع آب نقش مهمی در توسعه کشورها داشته است. در سال‌های اخیر جوامع، صاحب‌نظران و سیاستگذاران توسعه و مصرف‌کنندگان منابع آب در سراسر جهان در مورد اثرات بی‌برنامه و بی‌رویه استفاده از این منابع گران‌بها احساس نگرانی کرده‌اند. واقعیت‌های سخت رقابت برای منابع کمیاب آب در سراسر جهان منجر به اختلاف نظر بر سر اهداف و میزان دستیابی به اهداف از طریق مدیریت صحیح منابع آب شده است (Jonathan و همکاران، ۲۰۰۱). همچنین درک معنایی علوم انسانی از آب به‌عنوان موضوعی میان رشته‌ای در چند سال اخیر گسترش یافته است. در این میان تحلیل قوانین، برنامه‌ها، سیاستگذاری‌ها و دستورالعمل‌ها در حوزه آب از موضوعاتی است که توجه زیادی را در میان صاحب‌نظران علوم انسانی به خود جلب کرده است (مرادی طادی، ۱۳۹۶؛ بدیسار و احمدی، ۱۳۹۶؛ روح الامینی، ۱۳۹۷؛ طالبی صومعه سرایی و همکاران، ۱۴۰۰؛ باقری و همکاران، ۱۴۰۰؛ اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ جمالی و عبداللهی، ۱۴۰۰؛ خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰؛ ملکی و همکاران، ۱۴۰۱؛ زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۱؛ زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۲). سیاستگذاری آب نیز از جمله موضوعات بین رشته‌ای است که می‌تواند به درک بهتر قوانین، اسناد، برنامه‌ها و سیاست‌های مرتبط با مدیریت منابع آب به تصمیم‌سازان، مدیران و کارشناسان کمک کند تا در سطوح کلان، میانه و خرد به شناسایی دقیق مسائل مرتبط با آب بپردازند. نتایج پژوهش امیری و همکاران (۱۳۹۹) نشان داد مسأله‌شناسی دیرهنگام، ضعف در اتفاق نظر در خصوص تعریف بحران آب، گسستگی بین مرحله اجرا و تصمیم‌گیری و ضعف شدید در ارزیابی فرآیند سیاستگذاری آب، سبب شده راه‌حل‌های ارائه شده و اتخاذ تصمیمات جدی در خصوص مسئله آب، نه تنها مشکل را برطرف نکرده، بلکه برداشت بیشتر از منابع، افزایش تقاضا و بحران آب در کشور را تشدید کرده است. پژوهش حاضر^۱ به تحلیل گفتمان حاکم بر اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۸-۱۳۸۴^۲ پرداخته است. به‌منظور ارائه حداکثر کمک به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در مواجهه با چالش‌های پیچیده و دشوار، در حوزه مدیریت صحیح منابع آب، شناخت دقیق اسناد و مدارک مربوط به حوزه آب ضروری به نظر می‌رسد. در خصوص سیاست‌های برنامه، اول و دوم باید گفت سیاست‌های تعدیل اقتصادی در دوره سازندگی (برنامه اول و دوم توسعه) سبب بروز نارضایتی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شده بود که در نهایت منجر به پیروزی سید محمد خاتمی در انتخابات سال ۱۳۷۶ شد. بنابراین رویکرد دولت در این زمینه از رشد اقتصادی محض به توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همه‌جانبه تغییر یافت. توجه به توسعه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، توجه به آزادی‌های مشروع و بازنگری در سیاست‌های تعدیل اقتصادی که در دوره اول و دوم (۱۳۶۸-۱۳۶۸) مطرح شد،

ارتقا داده و حساسیت محقق را در ارتباط با شرکت کنندگان افزایش می‌دهد (جوادی پاشاکی و درویش پور، ۱۳۹۸). این مفاهیم حساس پژوهشگر را قادر می‌سازند در قالب واژه‌های نظریه اکولوژی سیاسی^۲ (بوم‌شناسی سیاسی) درک عمیق‌تری از اسناد، قوانین و برنامه‌های مورد بررسی داشته باشد. واژه اکولوژی سیاسی دامنه‌ای از تعاریف مختلف را در برمی‌گیرد. هر کدام از این تعاریف بعد ویژه‌ای را مهمتر دانسته و به علت کاوی (تبیین) آن بعد پرداخته‌اند. برخی بر اقتصاد سیاسی تأکید دارند، گروهی به نهادهای سیاسی رسمی، شماری نیز بر تغییرات محیطی و پاره‌ای هم بر (فرا) روایت‌های موجود درباره این تغییرات تأکید دارند. بسیاری از این تعاریف در مجموع پیشنهاد می‌کنند اکولوژی سیاسی گزینه مناسبی در تبیین ابعاد "سیاسی" جستارهای اکولوژی است (کاوایانی‌راد، ۱۳۸۸). به نظر می‌رسد رویکرد بوم‌شناسی سیاسی یکی از نظریاتی است که می‌تواند در قالب رویکردهای محیط‌زیستی بررسی شود. بوم‌شناسی سیاسی به‌طور گسترده‌ای به روابط متقابل بین طبیعت، فرهنگ، قدرت و سیاست می‌پردازد. در واقع بوم‌شناسی سیاسی "رویکردی است که به سیاست محیط‌زیستی اشاره می‌کند و امکان ترکیب موفقیت‌آمیز تحلیل سیاسی را با شکل‌گیری و رواج دادن فهم دقیقی از واقعیت محیط‌شناسی فراهم می‌آورد" (Forsyth, ۲۰۰۳). بوم‌شناسی در دهه‌های ۱۹۷۰ و اوایل دهه ۱۹۸۰ در زمینه نقد اقتصاد سیاسی در بوم‌شناسی فرهنگی و بوم‌شناسی سیستم‌ها پدیدار شد. این نقد اساساً استدلال می‌کند برای توضیح علت تخریب محیط‌زیست (مثلاً فرسایش خاک) باید شیوه‌های مدیریت منابع در جهان در حال توسعه، از طریق اقتصاد سیاسی اجرا شود (Peimer و Basset, ۲۰۱۵).

بوم‌شناسی سیاسی رویکردی است که حدود ۱۵ سال است در مرکز مطالعات پیرامون محیط‌زیست و توسعه^۴ مورد توجه قرار گرفته است. بوم‌شناسی سیاسی اساساً مبتنی بر تجزیه و تحلیل قدرت و مبارزات قدرت در زمینه مدیریت محیط‌زیست است که باعث می‌شود انسان‌ها تمرکز خود را بر روی کنشگران مختلف در بخش محیط‌زیست و دفاع از علاقه‌مندی آنها حفظ کنند. چالش اصلی در بوم‌شناسی سیاسی به درک علل تضاد منابع طبیعی و محیط‌زیستی بازمی‌گردد. این رویکرد به‌جای اینکه به تحلیل‌های محدود و منحصر به فرد بپردازد، بر آن است تا درک عمیق‌تری مبتنی بر ترکیبی از عناصر موجود و رویکردهای گوناگون ارائه دهد، که تلاش برای در نظر گرفتن پارامترهای طبیعی و اجتماعی دارند. در بوم‌شناسی سیاسی علاوه بر چشم‌انداز بازیگران و قدرت آنها، مطالعه چگونگی تأثیر شرایط محلی از ساختارها و فرآیندهای جهانی مهم است. بوم‌شناسی سیاسی دارای یک چشم‌انداز ساختاری است. این علم (بوم‌شناسی سیاسی) از ادغام دیدگاه‌های بوم‌شناسی اقتصادی و بوم‌شناسی فرهنگی در جغرافیای آنگلو فون به وجود آمده است (Brookfield و Blaikie, ۱۹۸۷). رویکرد بوم‌شناسی سیاسی همچنین فرض می‌کند که فرد تحولات محیط و علل آنها را در

درازدت بررسی می‌کند و دو مؤلفه دارد (Benjaminsen و Svarstad, ۲۰۰۹). اول، تلاش شده است داده‌های محیطی که طولانی‌ترین دوره زمانی ممکن را پوشش می‌دهند، جمع‌آوری شوند تا بتوانیم روند فعلی (حاکم بر مسائل محیط‌زیستی) را درک و استنباط کنیم. به عبارت دیگر، هرچه این دوره‌های زمانی طولانی‌تر باشد، شانس نتیجه‌گیری مربوط به تغییرات منابع طبیعی با گذشت زمان بیشتر می‌شود. دوم اینکه، رویکرد بوم‌شناسی سیاسی به بررسی تعارضات مربوط به منابع طبیعی و اتخاذ یک رویکرد تاریخی برای درک چگونگی شکل‌گیری این چالش‌ها می‌پردازد. اکولوژی سیاسی اغلب با تمرکز روی ارزش‌هایی مانند عدالت و حقوق بشر، یک دیدگاه هنجاری، به‌ویژه در مقایسه با برخی از گروه‌های حاشیه‌ای را مدنظر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، این گرایش تلاش می‌کند نشان دهد محققان چگونه می‌توانند برای گروه‌های انسانی ضعیف، حاشیه‌ای یا مظلوم اقداماتی انجام دهند (Benjaminsen و Svarstad, ۲۰۰۹).

روش‌شناسی پژوهش

تحلیل‌گفتمان، رویکردی میان‌رشته‌ای است که ریشه در زبان‌شناسی دارد. هدف عمده تحلیل‌گفتمان این است که تکنیک و روش جدیدی را در مطالعه متون، رسانه‌ها، فرهنگ‌ها، علوم، سیاست، اجتماع و مواردی مانند آن به‌دست آورد. بنابراین تحلیل‌گفتمان جزء روش‌های تحقیق کیفی بوده که جهت کشف معنای به‌کار رفته در متن یا سخن به‌کار می‌رود و از آن در زمینه‌های مختلف مانند سیاست، رسانه‌ها و ... استفاده می‌شود (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸). جامعه آماری پژوهش، هشت سند از اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۴-۱۳۸۳ است که شامل: قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی یا سرمازدگی (۱۳۸۳)، برنامه سوم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، راهبردهای توسعه بلندمدت منابع کشاورزی و منابع طبیعی (۱۳۸۹)، راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲)، سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۲)، برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸-۱۳۸۴)، قانون تشویق سرمایه‌گذاری در طرح‌های آبی کشور (۱۳۸۱) و سیاست‌های کلی نظام در مورد منابع آب (۱۳۷۸)، می‌باشد. نمونه‌گیری از نوع تمام شماری است. ابزار گردآوری داده‌ها نیز اسناد و قوانینی بوده که در کتابخانه و یا سایت مجلس شورای اسلامی وجود داشته است. اجزای تحلیل‌گفتمان "لاکلاو موفه"^۵ عبارتند از: عناصر و وقته‌ها، دال مرکزی، مفصل بندی، غیریت یا ضدیت، قابلیت اعتبار، زنجیره هم‌ارزی و تفاوت (حقیقت، ۱۳۹۴). به‌منظور روشن شدن اجزای تحلیل‌گفتمان هر کدام از اجزا جداگانه بررسی شدند.

"وقته‌ها"^۶ دال و عناصری که در درون یک گفتمان مفصل‌بندی شده‌اند و موقتاً به هویت و معنایی دست یافته‌اند. این معانی

پیش از آنکه به بیان بخش استنباطی پژوهش بپردازیم باید اشاره کنیم از دیدگاه تحلیل گفتمانی لاکلاو و موفه، هر اقدام و عملی در صورتی دارای مفهوم و معنا بوده و قابل تبیین است که در قالب گفتمانی که طی آن به وقوع پیوسته است دیده شده و تبیین شود. اگر تحولات محیط‌زیستی و به ویژه تحولات مرتبط با اسناد بالادستی آب، با رویکرد تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه در نظر گرفته شود، باید این موضوع که چه اتفاق و تحولی و چگونه باعث تغییر گفتمان غالب می‌شود، بررسی شود (ازک و بهرامی، ۱۴۰۰). بنابراین بررسی مولفه‌های گفتمانی اسناد بالادستی آب نشان می‌دهد در بازه زمانی مورد بررسی چه تفکری بر سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان در خصوص مدیریت منابع آب، حاکم بوده است.

۱. مولفه‌های گفتمانی اثرگذار بر اسناد بالادستی مدیریت منابع آب در ایران در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۸-۱۳۸۴

الف) تسلط گفتمان حمایت کیفی از طرح‌ها و برنامه‌ها در مقابل رشد کمی: وجود رویکردهای حمایتی دولت در قالب بسته‌های اقتصادی، تولیدی، توزیعی و سرمایه‌گذاری یکی از مولفه‌های مهم در سیاست‌های بالادستی بازه زمانی مورد نظر است. حمایت دولت در قالب برنامه‌هایی چون طرح‌های آب‌خیزداری، تأمین نهاده‌های کشاورزی، کود، سموم شیمیایی و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به کمک صندوق‌های غیردولتی از مواردی است که می‌تواند در تسلط گفتمان حمایت محور و جبران‌کننده بررسی شود. به دنبال رشد بخش کشاورزی در دولت‌های پنجم و ششم، سیاست‌های تعدیل اقتصادی در دولت هفتم و هشتم نیز ادامه پیدا کرد. در جدول (۱) عناصر گفتمانی مرتبط با موضوع حمایت کیفی از طرح‌ها و برنامه‌ها در مقابل رشد کمی که در متن اسناد به آن اشاره شده ذکر می‌شود.

ب) تسلط گفتمان کاهش تصدی دولت و افزایش مشارکت مردم: بررسی برنامه‌ها و قوانین بالادستی حوزه آب در این بازه زمانی نشان از شکل‌گیری نوعی رویکرد مشارکت محورانه میان سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران حوزه آب دارد که با رویکردی جدید به دنبال کاهش تصدی دولت و افزایش مشارکت مردم و بخش خصوصی هستند؛ همچنین در این گفتمان بر افزایش مشارکت ذی‌نفعان در فرایند برنامه‌ریزی، اجرا و بهره‌وری از منابع آب تأکید می‌شود. ارتقا آگاهی عمومی یکی از راه‌های جلب مشارکت در برنامه‌ها است که از مهمترین عناصر گفتمان برنامه‌های سوم و چهارم توسعه محسوب می‌شود. در جدول (۲) عناصر گفتمانی مرتبط با کاهش تصدی دولت ذکر شده است.

ج) تسلط گفتمان نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب: یکی از موضوعاتی که در اسناد بالادستی آب در بازه زمانی مورد نظر

و هویت کاملاً تثبیت شده نیستند و امکان تغییر آنها از طریق مفصل‌بندی‌های تازه وجود دارد و دال‌های شناوری که هنوز در قالب یک گفتمان قرار نگرفته‌اند، "عناصر"^۷ خوانده می‌شوند (تاجیک و روزخوش، ۱۳۸۷). "مفصل‌بندی"^۸ هر عملی است که میان عناصر پراکنده ارتباط برقرار کند، به نحوی که هویت و معنای این عناصر در نتیجه این عمل اصلاح و تعدیل شود (فوزی و نریمان، ۱۳۹۱). دال مرکزی^۹، نشانه یا نشانه‌هایی هستند که سایر نشانه‌ها حول آن نظم می‌گیرند. هسته مرکزی منظومه گفتمانی را دال مرکزی تشکیل می‌دهد. نیروی جاذبه این هسته سایر نشانه‌ها را به خود جذب می‌کند و سامان می‌دهد، به عبارتی دیگر، مفاهیمی که در یک گفتمان مفصل‌بندی می‌شوند، حول یک مفهوم یا دال مرکزی شکل پیدا می‌کنند (شقاقی شهری، ۱۳۹۷). "دال شناور"^{۱۰} نشانه‌ای است که بر سر انتخاب معنای آن، رقابت وجود دارد؛ زیرا دال شناور به روی انتخاب معنای گوناگون باز است و هر گفتمان تلاش می‌کند به شیوه‌های خاص، معنایی سازگار با خود را برگزیند. در مفصل‌بندی، دال‌های اصلی با یکدیگر در "زنجیره هم‌ارزی"^{۱۱} ترکیب می‌شوند. این دال‌ها نشانه‌هایی بی‌محتوایند؛ یعنی به خودی خود بی‌معنایند تا اینکه از طریق زنجیره هم‌ارزی با سایر نشانه‌هایی که آن‌ها را از معنا پر می‌کنند، وارد فرایند هم‌نشینی و ترکیب می‌شوند و در مقابل، هویت‌های منفی دیگری قرار می‌گیرند که به نظر می‌رسد تهدیدکننده آن‌ها باشند. گفتمان‌ها از راه زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌ها را می‌پوشانند (ذوالفقاری و همکاران، ۱۳۹۶). "منطق تفاوت" به ویژگی متکثر بودن جامعه اشاره دارد و بر تمایزها و تفاوت‌های میان نیروهای اجتماعی تأکید می‌کند. منطق تفاوت می‌کوشد از راه تأکید بر تفاوت‌ها و تنوعات و به تبع آن اختلافات موجود در عرصه اجتماعی، زنجیره هم‌ارزی موجود را به هم ریزد (کسرای و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸). ایجاد غیریت و فرض ضدیت‌های اجتماعی از سه جهت برای نظریه گفتمان واجد اهمیت است: نخست اینکه، احداث یک نسبت متضاد و خصمانه که به تولید یک "غیر" یا "دیگر" منجر می‌شود برای تأسیس مرزهای گفتمان ضروری است. دوم اینکه، تأسیس روابط و مرزهای تضادآمیز برای تثبیت بخشی از هویت صورت‌بندی‌های گفتمانی و کارگزاران اجتماعی، امری محوری است و سوم اینکه، تجربه ضدیت نمونه‌ای است که حدودی بودن هویت را نشان می‌دهد (داودی، ۱۳۸۹). از اجزای دیگر تحلیل گفتمان "تخاصم و جابه‌جایی" است. تخاصم و جابه‌جایی هم‌ارز میان مواضع سوژگی متمایز در دو شکل بروز می‌کند: نخست تردید در روابط انقیادی که از قبل موجود بوده است؛ مثلاً به دلیل جابه‌جایی تصور دموکراتیک، این روابط در قالب روابط سرکوب مفصل‌بندی می‌شوند؛ دوم مفصل‌بندی عنصری تازه در گفتمان(های) موجود - که اشکال جدیدی از نابرابری را- پدید می‌آورد و می‌تواند مواضع سوژگی را جایگاه تخاصم کند (نیکدار اصل و فتاحی فتح، ۱۳۹۵).

(۱۳۷۸-۱۳۷۹) به‌عنوان یک تحول در اسناد می‌توان بررسی شود؛ نگاه چند بعدی و چند لایه‌ای به موضوع آب است با این مفهوم که در کنار رویکرد سنتی و هیدرولیکی به آب نگاهی سیاسی، اقتصادی، امنیتی و اجتماعی هم در سطح کلان، هم در سطح خرد و هم در سطح میانی به موضوع آب بوده است. یکی از این عوامل در نظرگرفتن حوضه‌های آبریز به‌عنوان قلمرو در برنامه‌های توسعه استانی است از دیدگاه برخی صاحب‌نظران تقسیم‌بندی‌های آبی هر استان وابسته به تقسیمات سیاسی است که این مسئله ممکن است منجر به ظهور چالش‌هایی درخصوص همکاری‌های قلمرویی منابع آب میان ذی‌نفعان و بهره‌برداران، شود. نمونه‌هایی از عناصر گفتمانی مرتبط با نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب در جدول (۳) ذکر شده است.

ح) تسلط گفتمان واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی: ارزیابی اسناد مربوط به بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۳۸۸ نشان می‌دهد زیرساخت‌ها به لحاظ فنی مهیا می‌باشد و دولت تلاش می‌کند با سرمایه‌گذاری بخش خصوصی موافقت کند و در مواردی چون طرح‌های تأمین آب، ایجاد شبکه‌های آبیاری، زهکشی و طرح‌های آب و خاک نگاه دولت به بخش خصوصی نوعی نگاه تقسیم‌مدارانه، مشارکت محورانه و ترکیبی در کنار بخش خصوصی باشد؛ البته نگاهی به بندهایی از قانون منابع مالی برای جبران خسارت ناشی از خشکسالی و یا سرمازدگی (۱۳۸۳) نشان می‌دهد در کنار واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی همچنان دولت خود را موظف به انجام رسالت حمایتی، در ارتباط با نظارت بر اعتبارات پیش‌بینی شده و یا قوانین تأمین دیگر در خصوص مصرف‌کننده بخش کشاورزی می‌داند. در جدول (۴) نمونه‌هایی از عناصر گفتمانی مرتبط با واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی در اسناد بالادستی آب، ذکر شده است.

ط) تسلط گفتمان تغییر در مدیریت منابع و تمرکززدایی: یکی از تغییراتی که می‌توان آن را در اسناد بالادستی آب در بازه زمانی (۱۳۷۸-۱۳۷۹)، به‌عنوان نوعی چرخش اجرایی و مدیریتی در قوانین، برنامه‌ها، سیاست‌ها و دستورالعمل‌ها ملاحظه کرد، بحث تمرکززدایی در مدیریت منابع آب است، در واقع تغییر رویکرد دستوری و از بالا به پایین که رگه‌هایی از آن را می‌توان از زمان تدوین اولین سیاست‌ها و برنامه‌های حوزه آب بعد از انقلاب ۱۳۵۷ مشاهده کرد، نشان از چرخش دیدگاه سیاست‌گذاران نسبت به وجود رویکرد حکمرانی منابع آب و جایگزینی آن با رویکرد مدیریت منابع آب در اسناد بالادستی است. استفاده از نیروهای متخصص و کارآفرین در جهت حمایت از تولیدات روستایی، نگاه هم‌زمان و ترکیبی به بحث عرضه و تقاضا و اتخاذ رویکرد جامع‌نگری و کاهش میزان مصرف آب در بخش کشاورزی از ۹۲ درصد به ۸۷ درصد در بیست سال آینده، از مهمترین موضوعاتی است که در تدوین برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب (۱۳۸۲) و سیاست‌های نظام در حوزه آب

(۱۳۷۸) باید مورد توجه قرار گیرد. در جدول (۵) توضیحاتی مبنی بر عناصر گفتمانی تغییر در مدیریت منابع و تمرکززدایی در اسناد بالادستی آب اشاره شده است.

ه) تسلط گفتمان حفاظت محیط‌زیستی: یکی از موضوعاتی که در تحلیل گفتمان اسناد بالادستی آب، در بازه زمانی ۱۳۶۷-۱۳۵۷ (قبل از انقلاب تا جنگ تحمیلی) و در بخش غیربیت‌سازی گفتمان بهره‌بردارانه از آن تحت عنوان گفتمان حفاظت و ترمیم؛ یاد شد، در بررسی اسناد بالادستی بازه زمانی ۱۳۸۸-۱۳۷۹ به‌عنوان یکی از مولفه‌های گفتمانی بررسی شود و این مسئله نشان از نوعی چرخش در رویکرد سیاست‌گذاران می‌باشد. این رویکرد حفاظتی و ترمیمی در قالب سیاست‌ها و برنامه‌ها، اقدامات فنی و احداث زیرساخت‌ها و همچنین تدوین برنامه‌هایی است که در راستای حفاظت از منابع آب بوده است. از جمله راهبردهای مهم در سند توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲)، موضوع بهره‌برداری از منابع آب کشور به اندازه ظرفیت تحمل آنها است. مدیریت فعالیت‌های مصرف‌کنندگان مختلف آب به‌ویژه بحث توجه به شاخص‌های کیفی آب و توجه به استانداردهای ملی حفاظت کیفی، نقش بسیاری در شکل‌گیری یک چرخش فکری داشته است. از دیگر موضوعاتی که در اسناد بالادستی در بازه زمانی مورد بررسی قابل توجه است، مهار رواناب‌هایی است که در فصولی از سال و در بخش‌هایی از کشور دیده می‌شود؛ و در جهت استحصال آب در محل وقوع بارش مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین توجه دولت به بیمه محصولات کشاورزی در برابر خشکسالی و سرمازدگی از جمله اقدامات حمایتی دولت است که در قالب گفتمان حفاظت محیط‌زیستی قابل بررسی است. توجه به مدیریت محله محور و از پایین به بالا در مدیریت منابع آب از جمله موضوعاتی است که برای اولین بار در برنامه‌ها، سیاست‌ها و قوانین بالادستی در این بازه زمانی به آن پرداخته شده است. در جدول (۶) عناصر گفتمانی مرتبط با حفاظت محیط‌زیستی در اسناد بالادستی آب ذکر شده است.

م) هژمونی گفتمان ارتقا فناوری و تولید دانش: ارتقا فناوری و تکنولوژی از عوامل مهم در مدیریت منابع آب به‌ویژه در بخش کشاورزی و صنعت است. تجهیز و تکمیل شبکه‌های اندازه‌گیری کمی و کیفی منابع و مصارف آب به‌ویژه در بخش شرب- بهداشت، نقش مهمی در کاهش مصرف آب دارد. فرسودگی لوله‌های انتقال آب و نشت آب در زیرزمین از عوامل مهم مصرف نامتعارف و بدون درآمد آب، قطعی آب و هدررفت آن به‌ویژه در بخش شرب محسوب می‌شود. یکی از مهمترین مسائلی که در راستای تغییر فناوری و تکنولوژی آبی باید مورد توجه سیاست‌گذاران قرار گیرد؛ تغییرات حقوقی-اجتماعی است، به‌گونه‌ای که مطابق و هم‌راستا با تغییرات فنی باشد و از طرف دیگر بازدارندگی این تغییرات در سیاست‌ها، قوانین و برنامه‌ها انعکاس یابد. نمونه‌ای از این عناصر گفتمانی در جدول (۷) نشان داده شده است.

جدول ۱- عناصر گفتمانی حمایت کیفی از طرح‌ها و برنامه‌ها در مقابل رشد کمی در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی و یا سرمازدگی	ماده ۱-۱	اجرای طرح‌های تأمین آب با اولویت استان‌هایی که شدت خسارت در آنها بیشتر از مبلغ ششصد میلیارد ریال است. جبران بخشودگی آب‌بها و حق‌النظاره آب‌های کشاورزی تا مبلغ سیصد میلیارد ریال به میزان صددرصد (۱۰۰٪) از طریق پرداخت به شرکت‌های آب منطقه‌ای استان‌ها و شرکت آب و برق خوزستان و شرکت سهامی سازمان آب استان‌زنجان.
برنامه سوم توسعه	ماده ۱۰۹ بند الف و ۵	الف- تأمین ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی و بهبود مدیریت بهره‌برداری از ماشین‌ها و تجهیزات تا رفع بحران مکانیزاسیون. ه- حمایت از ایجاد تعاونی‌های تولید کشاورزی و تشکل‌های بهره‌برداران آب و خاک و منابع طبیعی با اولویت تعاونی‌های ایثارگران.
	ماده ۴۷	یارانه نهاده‌های کشاورزی مانند کود، سم و بذر در طی سال‌های برنامه حفظ و ادامه می‌یابد و دولت وظیفه دارد قیمت تضمینی کالاهای اساسی را به نحوی تعیین کند که در پایان سال سوم برنامه، قیمت خرید داخلی آنها با هزینه خرید این کالاها از خارج برابری کند.
قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی	ماده ۲۴	وزارت نفت مکلف است همه ساله مبالغ ریالی صرفه‌جویی سوخت ناشی از برقی کردن چاه‌های آب کشاورزی را به حسابی که در خزانه‌داری کل افتتاح می‌شود، واریز نماید تا برای برقی کردن چاه‌های کشاورزی اختصاص یابد و به مصرف برسد. وزارت نیرو و شرکت‌های توزیع برق استانی موظفند با درخواست جهاد کشاورزی شهرستان‌ها، برق چاه‌ها را تأمین نمایند.
سیاست‌های کلی نظام در بخش «کشاورزی»	ماده ۸	-تخصیص یارانه هدفمند به بخش کشاورزی در جهت تحقق خودکفایی، حمایت از ساخت زیربناها، مراعات معیارهای محیط‌زیستی، قابلیت انعطاف در شرایط محیطی مختلف و ارتقا قدرت رقابت در بازارهای داخلی و بین‌المللی.
برنامه چهارم توسعه تبصره ۱	ماده ۳	نفت گاز برای تأمین آب بخش کشاورزی با قیمت نفت سفید یارانه‌ای به صورت سهمیه‌ای عرضه خواهد شد.

جدول ۲- عناصر گفتمانی کاهش تصدی دولت و مشارکت مردم در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
سیاست‌های کلی محیط‌زیست	بند ۱۴	گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش محیط‌زیستی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسولیت‌پذیری اجتماعی به‌ویژه امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ محیط‌زیست در تمام سطوح و اقشار جامعه.
	ماده ۱۰۷	به دولت اجازه داده می‌شود به منظور اجرای سیاست‌های صرفه‌جویی و هدایت مصرف‌کنندگان آب کشاورزی برای بهره‌برداری بهینه، آب را در انهار و شبکه‌های آبیاری و ایستگاه‌های پمپاژ و چاه‌های عمیق و نیمه عمیق براساس الگوی مصرف بهینه آب کشاورزی نسبت به تدوین و اجرای نظام بهره‌برداری، مشارکت بخشی غیردولتی (حق‌بده‌داران و مالکان) و ایجاد تشکل‌های بهره‌برداری آب و خاک اقدام نماید و برای اینگونه مصرف‌کنندگان، براساس قانون تثبیت نرخ آب‌بهای زراعی قیمت‌گذاری نموده و تحویل دهد.
	ماده ۱۰۹	ه - حمایت از ایجاد تعاونی‌های تولید کشاورزی و تشکل‌های بهره‌برداران آب و خاک و منابع طبیعی با اولویت تعاونی‌های ایثارگران.
قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی و سرمازدگی	ماده ۳ و ماده ۴	از ابتدای سال ۱۳۸۴ دریافت هرگونه وجهی از فعالیت‌های بخش کشاورزی و دامداری به‌عنوان حق‌النظاره آب ممنوع است. آیین‌نامه اجرایی این قانون در مدت یک ماه به پیشنهاد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و وزارت کشور به تصویب هیأت وزیران می‌رسد. دولت موظف است حداکثر ظرف سه ماه از تاریخ تصویب این قانون که از زمان تصویب لازم‌الاجراء است، گزارش عملکرد اجرایی مواد مختلف این قانون را به تفکیک استان‌های کشور به کمیسیون برنامه و بودجه و محاسبات و کمیسیون کشاورزی، آب و منابع طبیعی مجلس شورای اسلامی ارسال نماید.

برنامه سوم توسعه	ماده ۲	به منظور کاهش تصدی‌ها و تقویت اعمال حاکمیت و نظارت دولت و فراهم نمودن زمینه توسعه مشارکت مؤثر مردم، بخش خصوصی و بخش تعاونی در اداره امور، تبیین دقیق وظایف واحدهای ملی و استانی در برنامه‌ریزی، اجرا و فراهم نمودن زمینه تحقق مطلوب اهداف برنامه سوم.
برنامه چهارم توسعه	ماده ۶۷ بند الف	برنامه مدیریت زیست‌بومی در زیست‌بوم‌های حساس، به‌ویژه دریاچه ارومیه تهیه و به مرحله اجرا درمی‌آید. سازمان حفاظت محیط‌زیست با همکاری سازمان‌مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و وزارتخانه‌های نیرو و جهاد کشاورزی، آیین‌نامه اجرایی این‌ماده را تهیه و به تصویب هیأت‌وزیران می‌رساند.
	ماده ۶۹ بند ی	بهره‌برداری از جنگل صرفاً براساس تعدیل اکولوژیک و ضروریات حفظ جنگل صورت می‌گیرد. آیین‌نامه اجرایی این بند توسط وزارت جهاد کشاورزی با همکاری سازمان حفاظت محیط‌زیست تهیه و به تصویب هیأت‌وزیران خواهد رسید.

جدول ۳- عناصر گفتمانی نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
سیاست‌های کلی برنامه چهارم	ماده ۴۰	- توجه به ارزش اقتصادی، امنیتی، سیاسی و محیط‌زیستی آب در استحصال، عرضه، نگهداری و مصرف آن. - مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود و اولویت استفاده از منابع آب‌های مشترک.
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۴	-مدیریت آب کشور باید ارزش اقتصادی آب، شامل ارزش ذاتی آن در هر یک از حوضه‌های آبریز، متناسب با شرایط طبیعی و اقلیمی دسترسی به آب، ارزش سرمایه‌گذاری‌های تأمین، انتقال، توزیع و بازیافت آب برای بخش‌های مختلف مصرف را تعیین و اعلام نماید تا در برنامه‌های توسعه بخش‌های مصرف منظور شود.
	ماده ۷	باتوجه به نقش آب در توسعه ملی و ارزش اقتصادی آن در بازارهای منطقه با لحاظ منافع ملی و براساس طرح جامع آب کشور، مبادله آب با کشورهای همجوار با رعایت توجیبات فنی، اقتصادی، محیط‌زیستی و اجتماعی در برنامه‌های توسعه لحاظ شود.

جدول ۴- عناصر گفتمانی واگذاری طرح‌ها به بخش خصوصی در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
برنامه سوم توسعه	ماده	به دولت اجازه داده می‌شود:
	۱۰۶ بند الف	الف - به منظور جلب منابع مالی بیشتر جهت سرمایه‌گذاری و تسریع در اجرای طرح‌های تأمین آب و خاک کشاورزی، شبکه‌های اصلی و فرعی آبیاری و زهکشی طرح‌های کوچک آبی و احیا قنوات و چشمه‌سارها، دام و طیور و دامپزشکی و شیلات، منابع طبیعی (جنگل، مرتع و بیابان) آبخیزداری، نوغانداری، زراعت و باغداری اعتبارات لازم را در بودجه‌های سالانه منظور و از طریق وزارتخانه ذی‌ربط در اختیار بانک کشاورزی قرار دهد.
قانون تشویق سرمایه‌گذاری در طرح‌های آب	ماده واحده	به منظور تشویق سرمایه‌گذاران خصوصی (حقیقی و حقوقی) و تعاونی برای سرمایه‌گذاری در طرح‌های تأمین آب و ایجاد شبکه‌های آبیاری و زهکشی و طرح‌های آب و خاک به وزارتخانه‌های نیرو و جهاد کشاورزی حسب مورد و در چارچوب وظایف قانونی، اجازه داده می‌شود، اجرای طرح‌های ذکر شده که حداکثر سی درصد (۳۰٪) عملیات اجرایی آنها خاتمه یافته و نیز طرح‌هایی که مطالعات مرحله دوم آنها تصویب شده باشد.
قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی و یا سرمازدگی	ماده ۱	به منظور کاهش مشکلات استانهایی که از خشکسالی و یا سرمازدگی متحمل خسارت شده‌اند، دولت موظف است در سال ۱۳۸۳ علاوه بر اعتبارات پیش‌بینی شده در قانون بودجه سال ۱۳۸۳ مبلغ یک هزار میلیارد (۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰) ریال از محل اعتبار ماده (۱۰) قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۸۰ برای اجرای طرح‌های تأمین آب، جبران بخشودگی آب‌بها و حق‌النظاره آب‌های کشاورزی به میزان صد درصد (۱۰۰٪) و توسعه بیمه محصولات باغی در برابر سرمازدگی به صورت صد درصد (۱۰۰٪) اختصاص دهد.

جدول ۵- عناصر گفتمانی تغییر در مدیریت منابع و تمرکززدایی در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
سیاست‌های کلی منابع آب	-	ایجاد نظام جامع مدیریت در کل چرخه آب براساس اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین در حوضه‌های آبریز کشور
برنامه سوم توسعه	ماده ۱۰۷ تبصره	به‌منظور بهره‌برداری اصولی از آب و حفظ ارزش واقعی آن و سهولت در نقل و انتقال آن، دولت موظف است نسبت به تهیه و صدور اسناد آب به حقیقه‌داران و مالکان اقدام نماید.
	ماده ۱۰۸ بند الف	الف- به‌منظور استفاده از نیروهای متخصص و کارآفرینان بخش آب و کشاورزی با اولویت ساکنین روستاها، دولت مجاز است اراضی بزرگ با مقیاس اقتصادی را در عرصه‌های منابع طبیعی که قابل احیا و بهره‌برداری کشاورزی می‌باشند، با شرایط مناسب در اختیار آنان قرار دهد و حمایت‌های لازم را از قبیل ایجاد زیربناها و پرداخت تسهیلات به عمل آورد.
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۱	مدیریت ملی آب کشور باید براساس مدیریت توأمان عرضه و تقاضا، جامع‌نگری در کل چرخه آب و اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین در حوضه‌های آبریز کشور و مشترک، تقویت شده و به‌منظور تحقق مدیریت یکپارچه (جامع) منابع آب هماهنگی‌های متقابل بین بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی و خدماتی با بخش آب فراهم شود.
	ماده ۳	اصلاح ساختار مصرف آب در کشور، به‌گونه‌ای که سهم مصارف آب کشاورزی از نود و دو درصد (۹۲٪) در وضع فعلی با احتساب سایر نیازها به حداکثر هشتاد و هفت درصد (۸۷٪) در بیست سال آینده تغییر یابد و در عین حال با افزایش راندمان آبیاری و تخصیص آب به محصولات با ارزش اقتصادی بیشتر، بازدهی آب در بخش کشاورزی به‌ازای یک متر مکعب آب از وضع فعلی به دو برابر در بیست سال آتی افزایش یابد. اولویت تخصیص‌های جدید آب به‌ترتیب به مصارف شرب و بهداشت، صنعت و خدمات، باغداری و زراعت خواهد بود.
	ماده ۱۰	ساختار مدیریت آب کشور در جهت تمرکززدایی در اجرا و بهره‌برداری با افزایش نقش مشارکت مردم و سازمان‌های محلی و جامع‌نگری در چرخه آب و با لحاظ نمودن حوضه‌های آبریز به‌عنوان واحدهای طبیعی مدیریت آب و واحدهای استانی برای عملیات اجرایی و مشارکت بهره‌برداران، با رعایت قوانین و مقررات بهبود یافته و اصلاح شود.
	ماده ۱۸	هماهنگی سیاستگذاری‌ها در زمینه تأمین، توزیع و مصرف آب، مطابق ماده (۱۰) قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی - مصوب ۱۳۷۹- با شورای عالی آب خواهد بود.

جدول ۶- عناصر گفتمانی حفاظت محیط‌زیستی در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
سیاست‌های کلی منابع آب	-	تدوین برنامه جامع به‌منظور رعایت تناسب در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری، و شبکه‌های آبیاری و تجهیز و تسطیح اراضی و حفظ کیفیت آب و مقابله با خشکسالی و پیشگیری از سیلاب و بازچرخانی و استفاده از آب‌های غیرمستعارف و ارتقای دانش و فنون و تقویت نقش مردم در استحصال و بهره‌برداری مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود و اولویت استفاده از منابع آب مشترک
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۲	بهره‌برداری از منابع آب کشور در هر یک از حوضه‌های آبریز با رعایت ظرفیت تحمل آنها به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که میزان استحصال از آب‌های زیرزمینی حسب مورد (بیلان منفی) از میزان فعلی تجاوز نکرده و اقدامات سازه‌ای و غیرسازه‌ای برای تعادل بخشی آنها و تأمین نیازهای جدید کشور صورت گیرد، به‌طوری‌که سهم بهره‌برداری از منابع آب سطحی از رقم چهار و شش درصد (۴۶٪) فعلی به حدود پنجاه و پنج درصد (۵۵٪) در بیست سال آتی افزایش یابد و حداقل نیاز محیط‌های طبیعی آبی به‌طور پایدار تأمین شود.
	ماده ۵	- مدیریت فعالیت‌های مصرف‌کنندگان مختلف آب، به‌گونه‌ای اعمال شود که ابتدا آلودگی‌های منابع آب ناشی از فعالیت‌های این بخش‌ها کنترل و سپس شاخص‌های کیفی آب به تدریج ارتقا یابد. برای تحقق این هدف رعایت استانداردهای ملی حفاظت کیفی منابع آب، توسط مصرف‌کنندگان برای پساب خروجی الزامی است.
	ماده ۱۵	مهار آب‌های خروجی، استفاده از آب‌های مشترک و ساماندهی رودخانه‌های مرزی با رعایت جنبه‌های اقتصادی و محیط‌زیستی تحقق یابد.

قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی و یا سرمازدگی	ماده ۱ بند ۳	توسعه بیمه محصولات کشاورزی در برابر خشکسالی و سرمازدگی به میزان یکصد میلیارد ریال از طریق پرداخت به صندوق بیمه محصولات کشاورزی. تبصره - استفاده از اعتبارات این ماده جهت خرید تجهیزات اداری و اتومبیل و ساختمان و زمین ممنوع است.
برنامه سوم توسعه	ماده ۱۰۶ تبصره ۲	به منظور حفاظت و سامان‌دهی نظام‌های بهره‌برداری از منابع آب کشور وزارت نیرو موظف است در طول برنامه اقدامات زیربنایی زیر را به انجام برساند: ۱- توسعه و تجهیز شبکه‌های آماربرداری از منابع آب کشور از نظر کمی و کیفی، ۲- ایجاد و توسعه شبکه‌های اندازه‌گیری منابع آلوده‌کننده آب و تقویت مبنای مدیریت کیفی آب، ۳- تقویت بازارهای محلی آب، ۴- ایجاد و توسعه شبکه‌های اندازه‌گیری مصارف آب در بخش کشاورزی، ۵- تقویت مبنای حقوقی آب متناسب با تحولات مدیریتی و فن آوری، ۶- ایجاد مبنای لازم به منظور استقرار نظام‌های بهره‌برداری مناسب مبتنی بر تقویت مدیریت‌های محلی آب.
برنامه چهارم توسعه	ماده ۱۸ بند ۱	ایجاد انگیزه برای جذب متخصصین توسط تولیدکنندگان و بهره‌برداران به منظور گسترش آموزش و ترویج با استفاده از خدمات فنی بخش خصوصی و تعاونی به میزان حداقل سی درصد (۳۰٪) تولیدکنندگان و بهره‌برداران و توسعه تحقیقات کاربردی کشاورزی به میزان دو برابر شرایط سال پایه.
ماده ۶۱ بند ۱		فرمولاسیون و مصرف کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی از جهت تأثیرات محیط‌زیستی را توسط وزارتخانه‌های جهاد کشاورزی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط‌زیست و مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران تهیه و به تصویب هیأت وزیران برساند.
ماده ۸۵		کاهش مخاطرات تهدیدکننده سلامتی در محیط کار، آلاینده‌های هوا، آب، خاک، محصولات کشاورزی و دامی و تعریف مصادیق، میزان و نحوه تعیین و وصول عوارض و جرائم جرانی و چگونگی مصرف منابع به‌دست آمده از آن.

جدول ۷- عناصر گفتمانی ارتقا فناوری و تولید دانش در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۸	در تهیه طرح‌های توسعه کالبدی و آمایش سرزمین، محدودیت منابع آب کشور از نظر کمی و کیفی و توزیع مکانی و زمانی آن به لحاظ هزینه فرصت و ارزش ذاتی آب مورد توجه و عمل قرار گرفته و برنامه‌های توسعه بخش‌های آب و کشاورزی، صنعت و معدن، انرژی، عمران شهرها و روستاها و سایر بخش‌ها در هر یک از حوضه‌های آبریز با رعایت ظرفیت تحمل آنها تهیه و به اجرا در آید.
	ماده ۱۶	تجهیز و تکمیل شبکه‌های اندازه‌گیری‌های کمی و کیفی منابع و مصارف آب و نیز تکمیل سامانه‌های اطلاعاتی و اطلاع رسانی مورد توجه قرار گیرد.
برنامه سوم توسعه	ماده ۱۰۶ تبصره ۲ بند ۵	تقویت مبنای حقوقی آب متناسب با تحولات مدیریتی و فن آوری
سیاست‌های کلی منابع آب	ماده ۴	تدوین برنامه جامع به منظور رعایت تناسب در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری، و شبکه‌های آبیاری و تجهیز و تسطیح اراضی و حفظ کیفیت آب و مقابله با خشکسالی و پیشگیری از سیلاب و بازچرخانی و استفاده از آب‌های غیرمعارف و ارتقای دانش و فنون و تقویت نقش مردم در استحصال و بهره‌برداری مهار آب‌هایی که از کشور خارج می‌شود و اولویت استفاده از منابع آب مشترک

۲. زنجیره هم‌ارزی گفتمان مشارکت محورانه-ترمیمی در مقابل گفتمان متمرکز و دولتی

در گفتمان مشارکت محورانه-ترمیمی حاکم بر اسناد بالادستی آب در بازه زمانی مورد نظر (۱۳۷۹-۱۳۸۸) مجموعه‌ای از مواردی وجود دارد که به‌وضوح می‌تواند ایده گفتمان مشارکت محورانه-ترمیمی را در مقابل گفتمان متمرکز و دولتی تقویت کند، یکی از این موارد مطابق با بررسی اسناد بالادستی آب توجه به ایجاد برنامه‌های

خشکسالی و سیلاب است که نشان‌دهنده مشارکت دولت در نقش ناظر به‌منظور کاهش آسیب‌پذیری کشاورزان و باغداران در خصوص حوادث طبیعی و انسان محور است. توجه به برنامه‌های مشارکت محورانه-ترمیمی مانند طرح‌های مربوط به بخش خشکسالی و سیلاب در برنامه‌های توسعه نشان‌دهنده تقویت بنیه روستاییان و توجه به توسعه و رفاه آنان است، توسعه بیمه محصولات کشاورزی در برابر خشکسالی و سرمازدگی، به میزان یکصد میلیارد ریال از

طریق پرداخت به صندوق بیمه محصولات کشاورزی؛ گامی در جهت مشارکت دولت و تضمین سلامت محصولات کشاورزی و ترمیم و بازسازی این محصولات در صورت آسیب است.

از دیگر عواملی که در قالب زنجیره هم‌ارزی گفتمان مشارکت محورانه- ترمیمی می‌توان به آن اشاره داشت؛ ایجاد نظام جامع مدیریت آب در کل چرخه آب بر اساس اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین است که از اصول مهم سیاست‌های کلی نظام در زمینه آب (۱۳۷۸) محسوب می‌شود، اتخاذ نگاه چندبعدی به مدیریت منابع آب نقش مهمی در محدود کردن فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی به‌ویژه در مناطق با اقلیم گرم و خشک دارد و باعث توسعه بوم‌آورد می‌شود. توسعه بوم‌آورد اساساً در راستای پایداری و پیشرفت حرکت می‌کند و به برقراری روابط هماهنگ بین انسان و طبیعت می‌انديشد. این مهم از رهگذر برقراری روابط متعادل‌تر بین انسان‌ها به‌دست می‌آید (عنبری و همکاران، ۲۰۱۴). توجه به نظام جامع مدیریت آب در کل چرخه آب، عامل مهمی در عدم اختلال در اکولوژی منطقه مورد نظر است. توجه به حقوق ذی‌نفعان و حقابه‌داران و همچنین توجه به امر مشارکت ذی‌نفعان در بهره‌برداری‌ها و تأکید بر کاهش تصدی دولت و تمرکززدایی در مدیریت منابع آب، عامل مهمی در استفاده مشارکتی از منابع آب محسوب می‌شود. اتخاذ رویکردهای محله محور و از پایین به بالا نقش مهمی در شکل‌گیری همکاری‌های قلمرویی میان افراد در تقسیم‌بندی منابع آب دارد. برخی پژوهشگران معتقدند تقویت اعتماد و مشارکت اجتماعی روستای علی‌آباد (شهرستان ریگان، استان کرمان) برای افزایش سرعت گردش اطلاعات و منابع و همچنین افزایش یگانگی و اتحاد در بین ذی‌نفعان الزامی است (قربانی و همکاران، ۱۳۹۶).

یکی دیگر از موارد مهمی که در برنامه‌ها، سیاست‌ها و قوانین مربوط به اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۷۹-۱۳۸۸ قابل بررسی است؛ توجه به بحث ضایعات و پسماند است، که در قالب گفتمان مشارکت محورانه- ترمیمی به آن اشاره شده است. تصفیه آب کارخانه‌ها و نقش آن در مدیریت بهینه منابع آب از زمان تدوین راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب در سال ۱۳۸۲ بسیار مورد توجه قرار گرفته است. موضوعاتی چون مصرف زیاد آب در صنایع، بازچرخانی آب، مدیریت مصرف آب و جلوگیری از احداث صنایع آب‌بر از موضوعات مهمی است که در قالب بحث ضایعات و پسماند در طرح‌های آبی قابل بررسی است. این موضوع از آنجا تبدیل به مسئله می‌شود که صنایع آب‌بر مانند صنایع فولاد، کاغذ، کاشی-سرامیک و نساجی در شهرها و استان‌هایی با اقلیم گرم و خشک احداث می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در استانی مانند یزد کارشناسان و مدیران به‌منظور تأمین مصارف آب بخش صنعت ناچار به انتقال آب از خلیج فارس به میزان ۲۵۰ میلیون مترمکعب در سال شده‌اند (کانون تفکر آب، ۱۳۹۸).

اولویت دادن به تأمین آب شرب و بهداشت مردم و اصلاح ساختار آب با تغییر سبک زندگی از اولویت‌های اصلی وزارت نیرو و شرکت‌های وابسته به آن است. تعیین نرخ آب و تأمین نیازهای پایه آب شرب-بهداشت مردم به‌صورت ترجیحی^{۱۱} نیز از دیگر موضوعاتی است که در ماده ۶ راهبرد توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲) به آن اشاره شده است.

اجرای پروژه‌های آبرسانی به شهرها و روستاها- حتی روستاهای دوردست- و ارتقا سطح زندگی کیفی روستاییان گامی در جهت اجرای تکلیف وزارت نیرو و از دیگر تبصره‌های مرتبط با اولویت دادن به تأمین آب شرب و بهداشت است. در واقع ساختار مدیریت آب کشور به‌گونه‌ای است که سهم بخش کشاورزی از میزان ۹۲ درصد به ۸۷ درصد کاهش یابد؛ مطابق ماده ۳ راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲)، افزایش راندمان آبیاری و تخصیص آب به محصولات با ارزش اقتصادی بیشتر؛ باید به‌ازای یک متر مکعب آب از اندازه فعلی به دو برابر در بیست سال آینده افزایش یابد.

توجه به ارزش آب در توسعه ملی در برنامه‌ها، قوانین و اسناد بالادستی مربوط به بازه زمانی ۱۳۸۴-۱۳۷۹ نشان می‌دهد سیاست‌گذار با تغییر دیدگاه‌های گذشته خود، برای اولین بار به ارزش سیاسی، اقتصادی، امنیتی و محیط‌زیستی آب توجه نشان داده است. توجه به ارزش آب^{۱۲} از آن جهت مهم است که برنامه‌های توسعه از اولین برنامه توسعه قبل از انقلاب در سال ۱۳۲۷ تا به امروز آب-محور بوده و این مسأله نقش مهمی در توسعه ملی داشته است. به‌ویژه بعد از انقلاب به واسطه تخریب و بازسازی خرابی‌های به‌دست آمده از جنگ، بخش صنعت و بخش خدمات تا حد زیادی به‌صورت نیمه تعطیل درآمد، بنابراین از اولین برنامه‌های بعد از جنگ در سال ۱۳۶۸ تمرکز بسیار بر گسترش بخش کشاورزی و تأمین آب مورد نیاز این بخش صورت گرفته است. یافته‌های نویسندگان در خصوص تحلیل اسناد بالادستی آب از سال ۱۳۵۷-۱۴۰۰ (زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۱؛ زارع شاه‌آبادی و بنیاد، ۱۴۰۲) نشان داد هر چه از سال ۱۳۵۷ به سمت جلو پیش می‌رود نقش منابع آب نه تنها به‌عنوان نقش اقتصادی و طبیعی بلکه به‌عنوان یک کالای غیرقابل جایگزین بیشتر شده است. توجه به ارزش آب در توسعه کشورهای درحال توسعه که عموماً اقتصادی مبتنی بر کشاورزی و آب محور داشته‌اند، تا جایی است که درسیاست‌ها، قوانین، اسناد و برنامه‌های توسعه به‌ویژه راهبرد توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲) اولویت بعد از تأمین آب شرب-بهداشت، به تأمین آب بخش صنعت و خدمات، اختصاص داده شده است. در جدول (۸) نمونه‌ای از عناصر زنجیره هم‌ارزی گفتمان مشارکت محورانه- ترمیمی در مقابل گفتمان متمرکز و دولتی در اسناد بالادستی آب نشان داده شده است.

جدول ۸- عناصر زنجیره هم ارزی گفتمان مشارکت محورانه- ترمیمی در مقابل گفتمان متمرکز و دولتی

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
سیاست‌های نظام در حوزه منابع آب		- تدوین برنامه جامع به منظور رعایت تناسب در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری و شبکه‌های آبیاری و تجهیز و تسطیح اراضی و حفظ کیفیت آب و مقابله با خشکسالی. - ایجاد نظام جامع مدیریت در کل چرخه آب بر اساس اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین در حوضه‌های آبریز کشور. - طرح‌های انتقال آب بین حوضه‌ای از دیدگاه توسعه پایدار، با رعایت حقوق ذی‌نفعان و برای تأمین نیازهای مختلف مصرف مشروط به توجیهای فنی، اقتصادی، اجتماعی و منافع ملی مورد نظر قرار گیرد.
برنامه سوم توسعه	ماده ۱۰۷	براساس الگوی مصرف بهینه آب کشاورزی نسبت به تدوین و اجرای نظام بهره‌برداری، مشارکت بخشی غیردولتی حقالله‌داران و مالکان) و ایجاد تشکلهای بهره‌برداری آب و خاک اقدام نماید.
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۵	مدیریت فعالیت‌های مصرف‌کنندگان مختلف آب، به‌گونه‌ای اعمال شود که ابتدا آلودگی‌های منابع آب ناشی از فعالیت‌های این بخش‌ها کنترل و سپس شاخص‌های کیفی آب به تدریج ارتقا یابد. برای تحقق این هدف رعایت استانداردهای ملی حفاظت کیفی منابع آب، توسط مصرف‌کنندگان برای پساب خروجی الزامی است.
	ماده ۱۰	ساختار مدیریت آب کشور در جهت تمرکززدایی در اجرا و بهره‌برداری با افزایش نقش مشارکت مردم و سازمان‌های محلی و جامع‌نگری در چرخه آب و با ملحوظ نمودن حوضه‌های آبریز به‌عنوان واحدهای طبیعی مدیریت آب و واحدهای استانی برای عملیات اجرایی و مشارکت بهره‌برداران، با رعایت قوانین و مقررات بهبود یافته و اصلاح شود.
	ماده ۳	اولویت تخصیص‌های جدید آب به‌ترتیب به مصارف شرب و بهداشت، صنعت و خدمات، باغداری و زراعت خواهد بود. باتوجه‌به نقش آب در توسعه ملی و ارزش اقتصادی آن در بازارهای منطقه با لحاظ منافع ملی و براساس طرح جامع آب کشور، مبادله آب با کشورهای همجوار با رعایت توجیهای فنی، اقتصادی، محیط‌زیستی و اجتماعی در برنامه‌های توسعه لحاظ شود. اصلاح ساختار مصرف آب در کشور، به‌گونه‌ای که سهم مصارف آب کشاورزی از نود و دو درصد (۹۲٪) در وضع فعلی با احتساب سایر نیازها به حداکثر هشتاد و هفت درصد (۸۷٪) در بیست سال آینده تغییر یابد و درعین حال با افزایش راندمان آبیاری و تخصیص آب به محصولات با ارزش اقتصادی بیشتر، بازدهی آب در بخش کشاورزی به‌ازای یک متر مکعب آب از وضع فعلی به دو برابر در بیست سال آتی افزایش یابد.

۳. گفتمان حفاظتی و مشارکت محور به مثابه دال مرکزی و اصلی اسناد بالادستی آب

در بحث مدیریت منابع آب در کشور از همان سال‌های ابتدایی برنامه سوم و چهارم و اسناد مربوط به این بازه‌زمانی (۱۳۷۹-۱۳۸۸) که در حوزه منابع آب تدوین شده؛ گفتمان حفاظتی و مشارکت محور خود را نشان می‌دهد. این نوع گفتمان در مدیریت منابع آب حاکی از نوعی رویکرد حمایتی و مشارکت محورانه دولت است، که در قالب اجرای طرح‌های آبیاری، توسعه بیمه محصولات کشاورزی، مدیریت جامع منابع آب بر اساس اصول پایه و همچنین بهره‌وری باتوجه‌به وضعیت تحمل حوضه آبریز خود را نشان می‌دهد. اگرچه اتخاذ رویکرد حفاظتی و مشارکت‌محورانه نقش پررنگی در بازسازی و ترمیم شاخص‌های مرتبط با مدیریت منابع آب داشته است؛ اما دولت خود به‌عنوان یک عامل تاثیرگذار در شکل‌گیری این رویکرد دخالت دارد. به‌عبارت‌دیگر، رویکرد حفاظتی و مشارکت محورانه در برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه، دولت محور است. در رویکردهای دولت محور باوجود مشارکت همه ذی‌نفعان، تکالیف اساسی حفاظت از محیط‌زیست بر عهده دولت است. در این رویکرد اساساً حفاظت از محیط‌زیست امری است

معطوف به امور حاکمیتی که نیازمند مداخله دولت و همراهی آن است، در واقع در این رویکرد فرض بر این است که بازار و بخش خصوصی در حفاظت از محیط‌زیست و مقابله با پیامدهای منفی محیط‌زیستی ناشی از فعالیت‌های اقتصادی؛ ناتوان بوده و این دولت است که اساساً مسئولیت اصلی حفاظت از محیط‌زیست را به‌عنوان یک کالای عمومی بر عهده دارد (مشهدی، ۱۳۹۵). در رویکردهای حفاظتی دولت محور، دولت به‌منظور جلوگیری از فعالیت‌های مخرب صنعتی محیط‌زیستی اقداماتی چون به حداقل رساندن ضایعات، تطبیق مشخصات فنی با ضوابط محیط‌زیستی، حفاظت و سازماندهی نظام بهره‌وری و همچنین رفع آلودگی آب ناشی از فعالیت‌های مصرف‌کنندگان را انجام می‌دهد. در جدول (۹) نمونه‌هایی از عناصر گفتمان حفاظتی و مشارکت محور در اسناد بالادستی آب ذکر شده است.
همانطور که در شکل (۱) نشان داده شد در مفصل‌بندی گفتمان دال اصلی باتوجه‌به تحلیل‌های صورت گرفته براساس روش لاکلاو و موفه و مدل تحلیل ارائه شده در قسمت حساسیت نظری، به‌طور مشخص می‌توان ضدیته را ترسیم کرد که این مفصل‌بندی را ممکن می‌سازد.

شکل ۱- مفصل بندی گفتمان حاکم بر اسناد بالادستی در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۸-۱۳۸۴

جدول ۹- عناصر موید گفتمان حفاظتی و مشارکت محور در اسناد بالادستی آب

نوع برنامه	ماده	نمونه گفتمان
قانون تشویق سرمایه‌گذاری در طرح‌های آبی کشور	ماده واحد	به منظور تشویق سرمایه‌گذاران خصوصی (حقیقی و حقوقی) و تعاونی برای سرمایه‌گذاری در طرح‌های تأمین آب و ایجاد شبکه‌های آبیاری و زهکشی و طرح‌های آب و خاک به وزارتخانه‌های نیرو و جهاد کشاورزی حسب مورد و در چارچوب وظایف قانونی، اجازه داده می‌شود اجرای طرح‌های فوق‌الذکر که حداکثر سی درصد (۳۰٪) عملیات اجرایی آنها خاتمه یافته و نیز طرح‌هایی که مطالعات مرحله دوم آنها تصویب شده باشد.
قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی و یا سرمازدگی	ماده ۳	توسعه بیمه محصولات کشاورزی در برابر خشکسالی و سرمازدگی به میزان یکصد میلیارد ریال از طریق پرداخت به صندوق بیمه محصولات کشاورزی. تبصره - استفاده از اعتبارات این ماده جهت خرید تجهیزات اداری و اتومبیل و ساختمان و زمین ممنوع است.
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۱	مدیریت ملی آب کشور باید بر اساس مدیریت توأمان عرضه و تقاضا، جامع‌نگری در کل چرخه آب و اصول توسعه پایدار و آمایش سرزمین در حوضه‌های آبریز کشور و مشترک، تقویت شده و به منظور تحقق مدیریت یکپارچه (جامع) منابع آب هماهنگی‌های متقابل بین بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی و خدماتی با بخش آب فراهم شود.
برنامه چهارم توسعه	ماده ۱۸ بند ز	ایجاد صندوق تثبیت درآمد کشاورزان با مشارکت درآمدی دولت و کشاورزان جهت سیاست‌های حمایتی درآمدی کشاورزان به نحوی که خطرپذیری حاصل از تغییر قیمت‌ها و عملکرد تولید را به منظور تثبیت درآمد کشاورزان کاهش دهد. اساسنامه صندوق یاد شده ظرف مدت شش ماه پس از تصویب این قانون به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.
راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور	ماده ۲	بهره‌برداری از منابع آب کشور در هر یک از حوضه‌های آبریز با رعایت ظرفیت تحمل آنها به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که میزان استحصال از آب‌های زیرزمینی حسب مورد (بیان منفی) از میزان فعلی تجاوز نکرده و اقدامات سازه‌ای و غیرسازه‌ای برای تعادل بخشی آنها و تأمین نیازهای جدید کشور صورت گیرد، به طوری که سهم بهره‌برداری از منابع آب سطحی از رقم چهار و شش درصد (۴۶٪) فعلی به حدود پنجاه و پنج درصد (۵۵٪) در بیست سال آتی افزایش یابد و حداقل نیاز محیط‌های طبیعی آبی به طور پایدار تأمین شود.

۴. غیریت‌سازی گفتمان دولتی و غیرمشارکتی در مقابل خصوصی‌سازی حفاظتی و مشارکت محور اسناد بالادستی آب

پیش از پرداختن به مفهوم غیریت‌سازی باید گفت مطابق با اهداف پژوهش (ذکر شده در انتهای بخش مقدمه و بیان مسأله)، نویسندگان به دنبال بررسی و تحلیل انتقادی گفتمان حاکم بر اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و

۱۳۸۸-۱۳۸۴ بوده‌اند؛ که شامل دال‌های مرکزی، مولفه‌های گفتمانی، زنجیره هم‌ارزی و غیریت‌سازی می‌باشد. غیریت‌سازی گفتمان یا گفتمان غیر، در روش تحلیل گفتمان، گفتمان مقابل و غیرهمسو با گفتمان حاکم را بررسی می‌کند. غیریت‌سازی در واقع این امکان را بررسی می‌کند که اگر قرار باشد گفتمانی به طور مشخص در مقابل گفتمان حاکم قرار گیرد کدام گفتمان

است؟ و قرار است چگونه در مقابل گفتمان حاکم قد علم کند؟ و آیا می‌توان نمونه‌هایی از گفتمان غیر را نشان داد؟ در واقع پژوهشگر در غیریت‌سازی گفتمان، با نگاهی انتقادی گفتمان حاکم را بررسی می‌نماید. بررسی اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۸-۱۳۸۴ نشان از شکل‌گیری نوعی گفتمان دولتی و غیرمشارکتی در میان برنامه‌ها، قوانین و سیاست‌های بالادستی آب، داشته است. بنابراین گفتمان غیرحاکم بر اسناد بالادستی آب همان گفتمان خصوصی‌سازی حفاظتی و مشارکت محور در سیاست‌ها، برنامه‌ها و اسناد در کنار ترمیم زیرساخت‌ها به منظور جبران و رفع مشکلات گذشته است. در برنامه‌ها، قوانین و سیاست‌های مربوط به بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ تنها در ۳ مورد از برنامه‌های سوم توسعه به بحث مشارکت موثر مردم، بخش خصوصی و تعاونی، مشارکت تولیدکنندگان و بهره‌برداران بخش کشاورزی جهت سرمایه‌گذاری، مشارکت غیردولتی -حقابه‌داران و مالکان- و ایجاد تشکل‌های بهره‌برداري آب و خاک، اشاره شده است. اما در خصوص ترمیم و بازسازی زیرساخت‌های فیزیکی، فنی، حقوقی و اجرایی به طور مستقیم در میان مواد و تبصره‌های موجود، مطلبی وجود ندارد. بنابراین گفتمان خصوصی‌سازی حفاظتی و مشارکت محور را می‌توان به‌عنوان گفتمان غیر، در اسناد بالادستی آب بررسی کرد. البته در برخی موارد سیاست‌گذار به‌صورت غیرمستقیم به این موضوع اشاره داشته است. مثلاً زمانی که سیاست‌گذار در بند دوم قانون راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲) به بحث بهره‌برداري باتوجه‌به وضعیت تحمل حوضه آبریز اشاره می‌کند، در واقع منظور آن است که برداشت بیش از حد مجاز از منابع آب‌های زیرزمینی باعث کاهش سطح منابع آب، افزایش فرونشست زمین و منفی شدن بیلان آب خواهد شد.

جمع‌بندی

در این بخش به تحلیل گفتمان اسناد بالادستی در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۷۹ و ۱۳۸۸-۱۳۸۴ پرداخته شد. در این بازه زمانی هشت سند تدوین شده است، که شامل: قانون تأمین منابع مالی برای جبران خسارات ناشی از خشکسالی یا سرمازدگی (۱۳۸۳)، برنامه سوم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی (۱۳۸۹)، راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور (۱۳۸۲)، سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۲)، برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴-۱۳۸۸)، قانون تشویق سرمایه‌گذاری در طرح‌های آبی کشور (۱۳۸۱) و سیاست‌های کلی نظام در مورد منابع آب (۱۳۷۸) می‌باشد. هدف از این تحقیق پاسخ به سه سوال اساسی بوده است: گفتمان حاکم بر

اسناد بالادستی آب چه بوده است؟ دال‌های مرکزی، مولفه‌های گفتمانی، زنجیره هم‌ارزی و غیریت‌سازی حاکم که نشان‌دهنده این گفتمان بوده‌اند، چه بوده است؟ و از چه نظریه‌ای به‌منظور تبیین گفتمان حاکم بر این اسناد استفاده شده است؟ نظریه بوم‌شناسی سیاسی، آمیزه‌ای از نقش عوامل و زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و مدیریتی را در تغییرات زیست‌بوم مؤثر می‌داند، پیامدهای این تغییرات گستره‌ای از مقیاس‌های محلی تا کلان را در بر می‌گیرد. باتوجه‌به اینکه تحولات پیش‌گفته عمدتاً سوگیری تخریبی داشته و تداوم حیات متأثر از پویای‌های انسانی را به چالش کشانده و حساسیت گروه‌ها، جوامع و حاکمیت را برانگیخته، بوم‌شناسی نیز ابعادی سیاسی یافته است (کاوایانی راد، ۱۳۸۸). برخی از پژوهشگران همچون Robbinz (۲۰۰۴) معتقد هستند یکی از برداشتهایی که می‌توان از بوم‌شناسی سیاسی داشت آن است که بوم‌شناسی سیاسی آمیزه‌ای از نسبت اقتصاد سیاسی، توزیع قدرت و تأثیر آن برفعالیت‌های تولیدی در ارتباط با مناسبات محیط‌زیستی است و هدف آن تبیین مناسبات میان اجتماع با پیچیدگی‌های زیستی- سیاسی، فرهنگی و طبیعت انسان‌زده است (کاوایانی راد، ۱۳۸۸). سرخوردگی از سیاست‌های تعدیل اقتصادی در دوره سازندگی، تغییر سیاست‌های دولت در برنامه‌های توسعه و همچنین اسناد آب، فاصله گرفتن دولت از سیاست‌های بهره‌بردارانه و گفتمان‌های تخریب محور و غیرمشارکتی در حوزه مدیریت منابع آب؛ شرایط را برای چرخشی معنادار در رویکردهای سیاست‌گذاران در بخش آب فراهم آورد، تحلیل اسناد در بازه زمانی ۱۳۸۸-۱۳۷۹ نشان داد گفتمان اصلی حاکم بر این دوره گفتمان حفاظتی و مشارکت محور است که دال اصلی و نقطه ثقل این اسناد به‌حساب می‌آید و نشان از حمایت همه‌جانبه دولت و دستگاه‌های دولتی از منابع طبیعی و محیط‌زیستی کشور با استفاده از تدوین قوانین فنی، سیاسی- اجرایی، مدیریتی، اجتماعی و ملی دارد و این گفتمان با غیریت‌سازی گفتمان دولتی و غیرمشارکتی در مقابل گفتمان خصوصی‌سازی حفاظتی و مشارکت محور در این اسناد خود را نمایان می‌سازد. در رویکرد بوم‌شناسی سیاسی که به رابطه بین فرهنگ، قدرت، سیاست و طبیعت پرداخته می‌شود می‌توان به وضوح نقش قدرت را در سیاست‌گذاری‌های مرتبط با مدیریت منابع آب مشاهده کرد. نگاه چند بعدی به مدیریت منابع آب و گفتمان حفاظتی و مشارکتی دقیقاً از سال ۱۳۷۹ و شروع برنامه سوم آغاز شد. ظهور این تفکر که آب صرفاً یک موضوع محیط‌زیستی نیست، بلکه ابعاد اقتصادی، فرهنگی، امنیتی، کالبدی و به‌ویژه سیاسی نیز دارد، بحث نفوذ و قدرت را به‌عنوان یک متغیر تاثیرگذار در اتخاذ تصمیمات نشان می‌دهد. نگاه سیاسی به مقوله مدیریت منابع آب،

بحث قدرت صاحبان صنایع و مدیران را در مقابل کشاورزان، کارشناسان و سایر صاحب نظران مطرح می‌کند. اینکه تا چه حد تدوین سیاست‌ها و تصمیمات متأثر از قدرت صاحبان منافع است و نه تحت تاثیر گزارش‌های علمی و فنی- تخصصی، باید در اجرای این سیاست‌ها، قوانین، برنامه‌ها و دستورالعمل‌ها جستجو کرد. در خصوص موضوع پژوهش حاضر مورد مشابهی که در همین بازه زمانی انجام شده باشد و نویسندگان مقاله بتوانند آن را مبنای مقایسه با این پژوهش قرار دهند؛ وجود نداشت. اما نتایج پژوهش زارع شاه آبادی و بنیاد (۱۴۰۱) در تحلیل اسناد بالادستی آب در بازه زمانی ۱۳۶۷-۱۳۵۷ نشان داد در آن بازه زمانی گفتمان اصلی حاکم بر اسناد؛ گفتمان بهره‌بردارانه و بهره‌گیری تمام عیار از منابع آبی کشور با استفاده از تکنولوژی و مکانیزاسیون روش‌های تولید است، درحالی‌که در برنامه سوم و چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۷۹) چرخشی معنادار به سمت رویکردهای حفاظتی و مشارکت محور مشاهده می‌شود. نتایج پژوهش Heydari و Moradi (۲۰۲۰) نشان داد در تحلیل اسناد بالادستی در برنامه ششم توسعه، بیشترین مضامین مورد توجه "بهبود تاب‌آوری و ظرفیت سازگاری" و "واکنش به تغییرات در دسترس بودن آب" بود. کمترین مضامین مورد توجه نیز "پاسخ به افزایش نیاز آبیاری" و "پاسخ به تغییرات کاربری اراضی کشاورزی" بود. به‌طورکلی برنامه پنج ساله ششم توسعه مطابقت قابل قبولی را با معیارهای ارزیابی شده نشان می‌دهد. همانطور که در بخش حساسیت نظری پژوهش اشاره شد، هدف از به‌کارگیری نظریه بوم‌شناسی سیاسی استفاده از مفاهیم حساس مانند فراتر رفتن از درک‌های سطحی و مرسوم، توجه به عاملان (کنشگران) محیط‌زیستی، توجه به متغیرهای قدرت، فرهنگ و سیاست در کنار متغیرهای طبیعی و محیط‌زیستی و همچنین توجه بیش از پیش به اقتصاد سیاسی در تحلیل‌های محیط‌زیستی است. یکی از دلایل مهم انتخاب این نظریه آن است که باوجود تحلیل رابطه قدرت، فرهنگ، سیاست و طبیعت با رویکردی انتقادی به این ارتباط توجه می‌کند و با این رویکرد تلاش می‌کند به تجزیه و تحلیل قدرت و مبارزات قدرت در زمینه مدیریت محیط‌زیست بپردازد. در همین راستا نتایج پژوهش شعبانعلی فمی و همکاران (۱۴۰۰) نشان داد مدیریت سازمانی و اداری بخش آب بیش از قوانین و سیاست‌های این بخش بر عملکرد مدیریت آب تأثیرگذار است. در پژوهش حاضر نیز توجه به حقوق ذی‌نفعان، حق‌آبه‌داران و توجه به مشارکت ذی‌نفعان و بهره‌برداران از نتایج عناصر موید گفتمان حفاظتی و مشارکت محور بودند چرا که تعامل بین‌سازمانی و بین‌بخشی نقش بسیار مهمی در اجرای صحیح اسناد بالادستی ایفا می‌کند. از نتایج پژوهش حاضر در بخش دال‌های شناور؛ گفتمان ارتقا فناوری و تولید دانش در مدیریت منابع آب کشور می‌باشد.

نتایج پژوهش شفیع و همکاران (۱۴۰۱) هم نشان می‌دهد که در ایران بین تولیدکنندگان داده‌ها (کارشناسان) و مصرف‌کنندگان داده‌ها (سیاست‌گذاران) در حوزه مدیریت منابع آب شکاف شناختی و اطلاعاتی قابل توجهی وجود دارد، بنابراین به کمک سیاست‌گذاری کلان، میانه و خرد در قالب ارائه راهبردها و استراتژی‌های متناظر با آنها، توسعه سامانه‌های مدیریت اطلاعات و اطلس‌های دیجیتال در تمامی سطوح مدیریتی آب کشور می‌توان تا حدود زیادی این شکاف اطلاعاتی را تقلیل داد. همچنین نتایج پژوهش Zarezadeh و همکاران (۲۰۲۳) نشان داد رویکردهای موجود در اسناد بالادستی آب پتانسیل بهبود پایداری منابع آب را دارند. با این حال، ظرفیت آنها ناکافی بود و موفقیت آنها به موضوعاتی مانند توانایی تخصیص موثر آب و کنترل اثرات برگشتی و همچنین جبران زیان اقتصادی بستگی داشت.

پی‌نوشت

۱- منظور پژوهش در دست نوشتار است که بخشی از پایان‌نامه دکتری با عنوان "مطالعه جامعه شناختی حکمرانی منابع و مصارف آب در یزد" است.

۲- این مقاله بخشی از رساله دکتری است (بنیاد، ۱۴۰۱) که به تحلیل گفتمان حاکم بر اسناد بالادستی آب در چهار بازه زمانی قبل از انقلاب تا پایان جنگ ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸، برنامه اول و دوم توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸)، برنامه سوم و چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۷۹) و برنامه پنجم (۱۳۹۴-۱۳۹۰) و ششم (۱۴۰۰-۱۳۹۶) توسعه پرداخته است و هر کدام از مقالات به ترتیب در فصلنامه‌های مختلف به چاپ رسیده است.

3- Political Ecology (PE)

4 - Center for Environment and Development Studies

5- Laclau and Mouffe

6- Moments

7- Elements

8- Articulation

9- Nodal point

10- Floating signifier

11- Chain of equivalence

۱۲- تعیین نرخ آب در مصارف مختلف به‌گونه‌ای انجام شود تا نیازهای پایه آب شرب و بهداشت مردم (در چارچوب الگوی مصوب برای شهر و روستا) به‌صورت ترجیحی تأمین شود و برای مصارف فراتر از آن و سایر مصارف با توجه به تأمین منابع مالی و تنوع بخشی به این منابع، در مرحله اول هزینه‌های بهره‌برداری و نگهداری پوشش داده و در مراحل بعدی باز یافت هزینه‌های سرمایه‌گذاری را تأمین نماید.

۱۳- ماده ۷ راهبردهای توسعه بلندمدت منابع آب کشور

مطبوعات ایران طی سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۳. جامعه‌شناسی

نهادهای اجتماعی، ۴(۹): ۴۳-۷۷. [SSI.2017.1559/10.22080](https://doi.org/10.22080/SSI.2017.1559/10.22080)
روح‌الامینی، م. ۱۳۹۷. آسیب‌شناسی قوانین ایران در خصوص حفاظت و صیانت از منابع آب سطحی و زیرزمینی. مطالعات حقوق و انرژی، ۴(۱): ۶۱-۹۰. [JRELS.2018.224991.99/10.22059](https://doi.org/10.22059/JRELS.2018.224991.99/10.22059)
زارع شاه‌آبادی، ع. و بنیاد، ل. ۱۴۰۱. تحلیل گفتمان حاکم بر مدیریت منابع آب در اسناد بالادستی کشور (بازه زمانی: ۱۳۵۸-۱۳۶۷). مجله تحقیقات منابع آب، ۱۸(۱): ۵۴-۶۷.

[20.1001.1.17352347.1401.18.1.4.2](https://doi.org/10.1001.1.17352347.1401.18.1.4.2)

زارع شاه‌آبادی، ع. و بنیاد، ل. ۱۴۰۲. تحلیل گفتمان برنامه اول و دوم توسعه جمهوری اسلامی ایران در بخش آب. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۱(۴۲): ۳۸۱-۴۰۰.

[IJMS.2022.356491.2473/10.30507](https://doi.org/10.30507/IJMS.2022.356491.2473/10.30507)

شفیعی، م.، قلی‌زاده سرابی، ش.، جودوی، ع.ا.، مجیدی خلیل‌آباد، م. و قبادی حمزه‌خانی، ف. ۱۴۰۱. تدوین اطلس دیجیتال منابع آب ایران: ضرورت، چشم‌انداز و راهبردهای کلان، آب و توسعه پایدار، ۹(۲): ۱۳۴-۱۲۷.

شقایق شهری، و. ۱۳۹۷. تحلیل برنامه پنجم توسعه از منظر اهداف اقتصادی در سند آینده. مجلس و راهبرد، ۲۵(۹۴): ۲۰۹-۲۳۷.

شعبانعلی فمی، ج.، مهدوی، ا. و اسدی، ع. ۱۴۰۰. تحلیل محتوای مؤلفه‌های مدیریت آب کشاورزی در اسناد بالادستی توسعه کشور، مجله تحقیقات و توسعه کشاورزی ایران، ۲۵ خرداد ۱۴۰۰. [IJAEDR.2020.294907.668864/10.22059](https://doi.org/10.22059/IJAEDR.2020.294907.668864/10.22059)

فوزی، ی. و نریمان، س. ۱۳۹۱. اساس اندیشه سیاسی در حوزه دهه اول انقلاب. سیاست معاصر، ۹۱-۱۱۴.

کسرای، م.س. و پوزش شیرازی، ع. ۱۳۸۸. نظریه گفتمان لاکلا و موف: ابزار دقیق و کارآمد در درک پدیدارشناسی سیاسی. سیاست، ۳۹(۳): ۳۳۹-۳۶۰.

طالبی صومعه سرابی، م.، زارعیان، م.، فرخ‌نیا، ع. و روزبهبانی، ر. ۱۴۰۰. سیر تحول برنامه‌ریزی و سیاستگذاری آب در دوران قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۴(۱): ۱۵۸-۱۷۱. <https://doi.org/10.22035/isih.2022.4556.4516>

قربانی، م.، راسخی، س. و کرمی، ع. ۱۳۹۶. تحلیل ویژگی‌های ساختاری سرمایه اجتماعی در استقرار مدیریت روستایی جامعه محور (مطالعه موردی: شهرستان ریگان، استان کرمان). فصلنامه تحقیقات روستایی، ۸(۲): ۲۲۸-۲۴۱.

کاوایی‌راد، م. ۱۳۸۸. بوم‌شناسی سیاسی. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۱۲(۳): ۷-۲۶. [20.1001.1.17350727.1388.12.45.1.7](https://doi.org/10.1001.1.17350727.1388.12.45.1.7)

کانون تفکر آب. ۱۳۹۸. مصرف آب در صنعت و معدن. یزد: دانشگاه یزد.

ازک، م. و بهرامی، س. ۱۴۰۰. نقش رشد طبقه متوسط جامعه در تغییر گفتمان غالب جامعه ایران از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ (با تأکید بر نظریه تحلیل گفتمان لاکلاو و موف)، مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی، ۱۱(۴۳): ۷-۳۸.

اقبال، ج.، کلانتری، خ.، اسدی، ع. و جاوید، م. ۱۳۹۹. تحلیل محتوای یک قرن قانون‌گذاری آب در ایران. مدیریت آب و آبیاری، ۱۰(۱): ۱۱۳-۱۲۹. [JWIM.2020.291284.723/10.22059](https://doi.org/10.22059/JWIM.2020.291284.723/10.22059)
امیری، ع.، شانه‌چی، م. و گلشنی، ع. ۱۳۹۹. تأثیر فرآیند سیاستگذاری عمومی بر بحران آب در جمهوری اسلامی ایران. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵(۴): ۴۵-۷۲. [IPSA.2020.417/10.22034](https://doi.org/10.22034/IPSA.2020.417/10.22034)
باقری، ر.، شیاری، ع.، احدی، ص. و اسماعیل‌زاد، ع. ۱۴۰۰. حکمرانی و سیاستگذاری در خصوص بحران منابع آب در جمهوری اسلامی ایران. تحقیقات روابط بین‌الملل، ۱۱(۱): ۲۴۹-۲۷۰. [IRR.2021.134322/10.22034](https://doi.org/10.22034/IRR.2021.134322/10.22034)

بدیسار، س. و احمدی، س. ۱۳۹۶. بررسی صلاحیت‌های کمیسیون آب زیرزمینی در حقوق آب ایران. مطالعات حقوق و انرژی، ۲(۲): ۲۱۳-۲۲۸. [jrels.2016.62721/10.22059](https://doi.org/10.22059/jrels.2016.62721/10.22059)

بنیاد، ل. ۱۴۰۱. مطالعه جامعه شناختی حکمرانی منابع و مصارف آب در یزد. پایان‌نامه دکترا، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد.

تاجیک، م. و روزخوش، م. ۱۳۸۷. تحلیل نهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری از منظر تحلیل گفتمان. مجله مسائل جامعه‌شناسی ایران، ۵(۵): ۸۳-۱۲۷. [20.1001.1.24766933.1387.1387.5.3.0](https://doi.org/10.1001.1.24766933.1387.1387.5.3.0)

جمالی، س. و عبداللهی، م. ۱۴۰۰. موانع قانونی حکمرانی آب در ایران؛ نگاهی به قانون توزیع عادلانه آب. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۷(۳): ۳۸-۴۸. [20.1001.1.17352347.1400.17.3.2.7](https://doi.org/10.1001.1.17352347.1400.17.3.2.7)

جوادی پاشاکی، ن. و درویش پور، آ. ۱۳۹۸. مروری بر مفاهیم حساسیت نظری و بازاندیشی در تحقیق کیفی. تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۸: ۶۵-۵۷.

حقیقت، س. ص. ۱۳۹۶. روش‌شناسی علوم سیاسی، انتشارات دانشگاه مفید. چاپ چهارم. قم، ایران.

خانیکی، ح.، زردار، ز. و موسوی، س. ۱۴۰۰. صورت‌بندی‌های گفتمانی مسئله آب ایران در روزنامه‌های سراسری دهه ۹۰. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۴(۱): ۸۹-۱۲۱. <https://doi.org/10.22035/isih.2022.4414.4412>

داودی، ع. ا. ۱۳۸۹. نظریه گفتمان و علوم سیاسی. مطالعات سیاسی، ۲(۸): ۵۳-۷۶.

ذوالفقاری، ا.، صابر دمیرچی، ح. و باقری بونجار، ع. ر. ۱۳۹۶. بازفای جامع مدنی در مطبوعات: تحلیل گفتمانی جامعه مدنی در

- کلانتری، س.، عباس زاده، م.، سعادت، م.، پورمحمد، ر. و پورمحمد، ن. ۱۳۸۸. تحلیل گفتمان: با تأکید بر گفتمان انتقادی به عنوان روش تحقیق کیفی. مطالعات جامعه‌شناسی، (۳۴): ۷-۲۸.
- مرادی طادی، م. ۱۳۹۶. آب و سیاست: نگاهی به روند سیاسی شدن آب. مطالعات میان رشته ای علوم انسانی، ۹(۴): ۷۱-۹۰. <https://doi.org/10.22631/isih.2017.1981.2512>
- مشهدی، ع. ۱۳۹۵. دولت و محیط زیست: از رویکردهای غیردولتی تا رویکردهای مشارکتی. فصلنامه مطالعات دولت، ۲(۸): ۵۹-۸۰. <https://doi.org/10.22054/tssq.2017.7198>
- ملکی، ع.، صالحی، س.، کریمی، ل. و شبیری، س. ۱۴۰۱. تحلیل گفتمانی قانون توزیع عادلانه آب در ایران. آب و توسعه پایدار، ۹(۱): ۶۴-۷۱. [JWSD.V9I1.2110.1088/10.22067](https://doi.org/10.22067/JWSD.V9I1.2110.1088/10.22067)
- نیکدار اصل، م.ح. و فتحی فتح، ذ. ۱۳۹۵. تحلیل گفتمان انقلاب اسلامی ایران با استفاده از مفهوم دموکراسی کثرت‌گرای رادیکال لاکلاو و موفه، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۳۵: ۱۴۰-۱۲۳.
- Basset T. and Peimer A. 2015. Political ecological perspectives on socio-ecological relations. *Natures Sciences Sociétés*, 165-175
- Blaikie P. and Brookfield H. 1987. *Land Degradation and Society*. Edited By Piers Blaikie, Harold Brookfield London.
- Benjaminsen T.A. and Svarstad S. 2009. Qu'est-ce que la "political ecology"? *Natures Sciences Sociétés*, 17(1): 3-11.
- Forsyth T. 2003. *Critical political ecology: the politics of environmental science*. London and New York.
- Jonathan D., Schad T. and Sherk G. 2001. Water policy in the United States: a perspective. *Water Policy*, 3(3): 175-192. [10.1016/S1366-7017\(01\)00011-3](https://doi.org/10.1016/S1366-7017(01)00011-3)
- Heydari N. and Moradi S. 2020. Water and agricultural policies in Iranian macro-level documents from the perspective of adaptation to climate change. *Irrigation and Drainage*, 69(5): 1012-1021.
- Robbinz P.F. 2004. *Political Ecology: A Critical Introduction*. Malden. Publisher: Blackwell Pub ISBN: 1405102659.
- Zarezadeh M., Delavar M., Moradi S. and Abbasi H. 2023. Evaluating the effectiveness of macro-level water-saving policies based on water footprint sustainability indicators. *Agricultural Water Management*, 282. [10.1016/j.agwat.2023.108272](https://doi.org/10.1016/j.agwat.2023.108272)